

DZIEDZICTWO TECHNIKI JAKO CZĄSTKA KULTURY

Część I. W nurcie rozwoju zrównoważonego

*K*ultura leży u podstaw rozwoju człowieka i cywilizacji. Kultura sprawia, że ludzie mają nadzieję i marzenia, ponieważ pobudza nasz zmysł i pozwala w nowy sposób patrzeć na rzeczywistość. Stymulując dialog i wyzwalając pasję, kultura zbliża ludzi, w taki sposób, że ich jednoczy, a nie dzieli. Kulturę należy traktować jako zbiór różnorodnych cech duchowych i materialnych, charakteryzujących społeczeństwo lub grupę społeczną¹.

Milieu dziedzictwa kultury

Ochrona zabytków czy szerzej – dziedzictwa kultury w XXI w., jakkolwiek jest *continuum* dorobku pokoleń konserwatorów, różni się wręcz rewolucyjnie od stanu sprzed ćwierćwiecza. Jest to skutek zjawisk, które, chociaż przewidywane i zapowiadane, wystąpiły z dużą intensywnością w ciągu życia zaledwie jednej generacji; są to:

- Koncepcja rozwoju zrównoważonego² rozpisana na cele globalne, regionalne i lokalne w ramach Agendy 21; wprowadzenie w obszar konserwatorstwa zagadnień wpływu skażonego środowiska oraz zmian klimatycznych spowodowanych globalnym ociepleniem na stan substancji zabytkowej, a także problem panującego w muzeach mikroklimatu jako czynnika wpływającego na stan zachowania zabytków ruchomych.
- Deindustrializacja gospodarek rozwiniętych rozpoczęta w połowie XX w., skutkująca nagłym pojawieniem się na rynku inwestycyjnym olbrzymich zasobów substancji poprzemysłowej, traktowanych zrazu jako potencjał atrakcyjnych (uzbrojenie, lokalizacja) terenów deweloperskich, a później – jako częściowo zachowana skorupa budowlana, wtórnie wykorzystana w architekturze fasadyzmu; przed zabytkoznawcami stało wyzwanie uzasadnionego metodycznie waloryzowania technicznych dóbr kultury.

- Postęp techniczny, zmieniający ilościowo i jakościowo możliwości przekazu informacji i komunikowania w skali globalnej; rozwój mediów elektronicznych obejmujących swym zasięgiem cały świat, zdolnych kreować rzeczywistość wirtualną; dokumentowanie zabytków z wykorzystaniem zaawansowanych metod *high-tech*, co może prowadzić do „konserwacji poprzez dokumentację” (wirtualizacja zabytku zamiast kosztownej konserwacji-restauracji jego materialnej substancji).
- Natychmiastowe informowanie opinii publicznej przez niezależne media o bieżących wydarzeniach związanych z ochroną zabytków; wzmocnienie społecznego zainteresowania, a także stworzenie możliwości natychmiastowej interwencji obywatelskiej lub podjęcia akcji protestacyjnej.
- Wolnorynkowa liberalizacja gospodarek socjaldemokratycznych i wiążące się z tym zmniejszenie alokacji środków budżetowych w państwowe i samorządowe przedsięwzięcia konserwatorskie; zastosowanie rachunku ekonomicznego przy gospodarowaniu dobrami kultury, które powinny przynosić zyski.
- Rozwój samorządności i przejmowanie przez gminy odpowiedzialności za stan zasobów dziedzictwa na ich terenie; potrzeba opracowania długoterminowych programów ramowych gospodarowania tymi zasobami.
- Wyodrębnienie nowej interdyscyplinarnej nauki – heritologii (od ang. *heritage* – „heritology”), jako ogólnej teorii dziedzictwa będącego kolektywnym transgresyjnym doświadczeniem rzeczywistości *in statu nascendi*, gdy przeszłość jest przetwarzana w antycypowaną przyszłość; koncepcja strategicznego zarządzania zasobami dziedzictwa, a właściwie jego wartościami w sposób zgodny z zasadami rozwoju zrównoważonego.

Wszystko to spowodowało głębokie przeobraże-

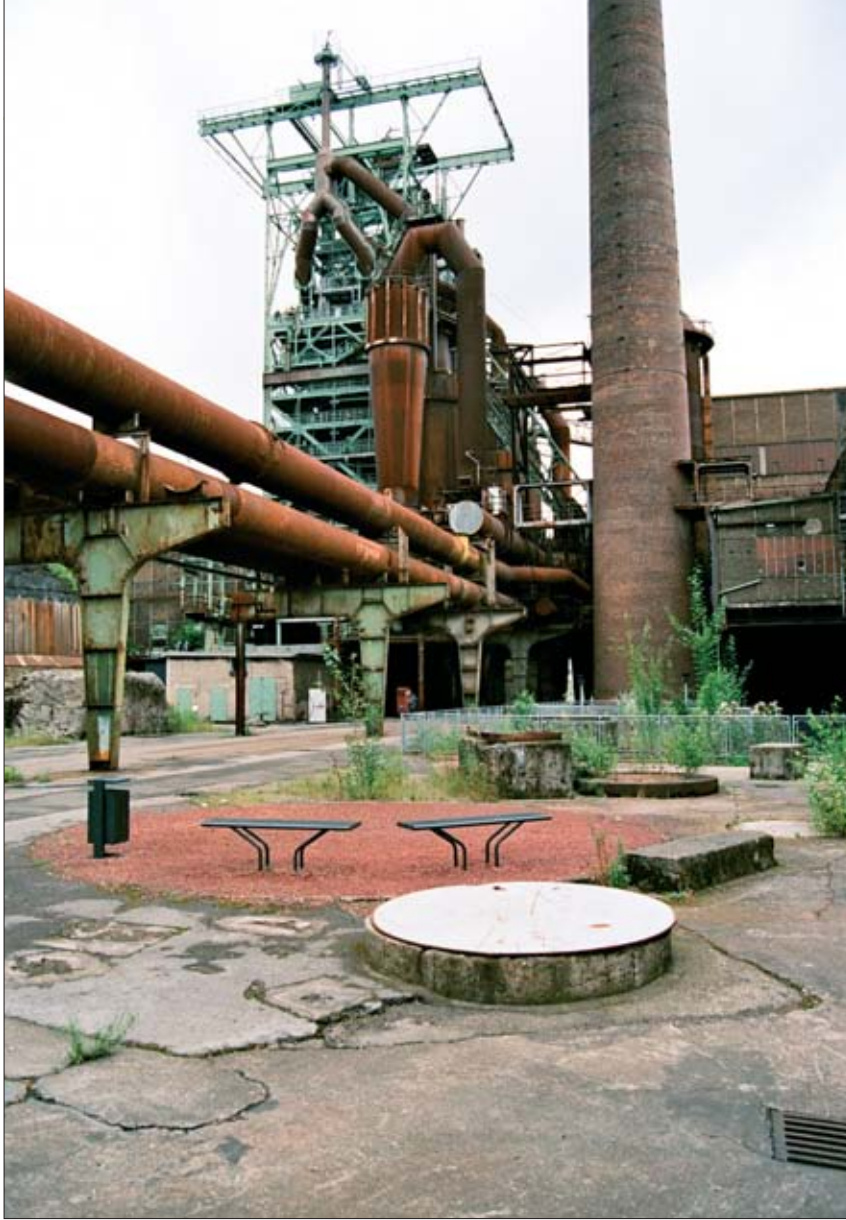
1. Ekomuseum Bergslagen, Norberg, Szwecja, szlak zabytków górnictwa rud żelaza – ekspozycja krajobrazowa zabytku wraz z informacją o jego historii społecznej. Wszystkie fot. W.J. Affelt.
 1. Ekomuseum Bergslagen, Norberg, Sweden, a trail of monuments of iron ore mining – a landscape exposition of the monument together with information about its social history. All photos: W.J. Affelt.

nia w tradycyjnym pojmowaniu istoty dziedzictwa kultury, włączenie w jego zasób zdefiniowanych dóbr niematerialnych, objęcie nim przestrzeni i krajobrazów, a jednocześnie przeniesienie punktu ciężkości zadań służb państwowych z biurokratycznego administrowania w kierunku monitorowania stanu zasobów oraz doradztwa i poradnictwa, mieszczących się w obszarze szeroko pojętej społecznej edukacji kulturalnej. Dotychczasowa tradycyjnie pojmowana ochrona zabytków staje się w ten sposób „zachowaniem wartości dziedzictwa dla przyszłych pokoleń”, w czym wyraża się daleko idące redefiniowanie celu i sposobów realizacji przedsięwzięć konserwatorskich. Towarzyszą temu następujące zjawiska:

- Ekonomistyczna reinterpretacja pojęcia „dziedzictwo” rozumianego jako aktywa majątkowe, podlegające prawom rynku; według koncepcji wolnorynkowej warte tyle, ile ktoś gotów jest zapłacić, a w koncepcji bardziej humanitarnej – posiadające cechy, które można nazwać „wartością dodaną”, jak np. podstawa tożsamości i więzi społecz-

ności lokalnej, dominanta krajobrazowa pełniąca rolę logo – znaku identyfikacyjnego, tradycja miejsca zachęcająca do działań biznesowych i nowych inwestycji, interpretacje i narracje poznawcze sprzyjające generowaniu markowego produktu turystycznego itd.

- Osłabienie imperatywności doktryny konserwatorskiej i arbitralności orzekania o dziedzictwie na rzecz współpracy i porozumienia (kompromisu) wszystkich interesariuszy³ projektów inwestycyjnych realizowanych w substancji zabytkowej; upowszechnienie pojęć rewitalizacji, rehabilitacji i regeneracji, usuwających w cień tradycyjne podejście (i spory doktrynalne) konserwatorskie lub restauratorskie w rozumieniu Karty Weneckiej.
- Polaryzacja i transparentne rozdzielanie kompetencji pomiędzy formalizmem urzędniczym a kwalifikowanym (dyplomowanym) znanstwem specjalistów, którzy sporządzają analizy waloryzacyjne i formułują odpowiednie propozycje, opracowują orzeczenia o stanie zachowania, studia wykonal-

2. Henrichshütte, Hattingen, Niemcy, muzeum na terenie dawnej huty stali z 1854 r., której wydziały stopniowo zamknięto w latach 1987-2003 – aranżacja miejsc wypoczynku z atrakcyjną ekspozycją widokową zespołu obiektów poprzemysłowych.

2. Henrichshütte, Hattingen, Germany, a museum in a former steel foundry from 1854, gradually closed in 1987-2003 – an arranged rest place with an attractive view of the post-industrial buildings.

ności, zalecenia do programów funkcjonalno-użytkowych itd., czyniąc to przede wszystkim w zgodzie ze swoją wiedzą i etyką zawodową (kodeksy etyki zawodowej), a decyzje wykonawcze pozostawiają organom sprawczym, działającym na mocy mandatu wyborczego (uwikłanie polityczne) lub inwestorom – dysponentom kapitału.

- Wzrost znaczenia teorii zarządzania zasobami dziedzictwa kultury w ujęciu strategicznym, a przy tym umiejętności negocjowania i osiągania kompromisu według zasady „czy już wystarczy?” (ang. *how much is enough?*); restrykcyjne i bezwzględnie formalistyczne decydowanie o dziedzictwie ustępuje miejsca zarządzaniu elastycznemu i staje się rodzajem służby na rzecz społeczności lokalnych.
- Zapotrzebowanie na metodologicznie i aksjologicznie uzasadnioną waloryzację dobra kultury; jej wynik powinien być zbiorem obiektywnym (maksymalnie zobiektywizowanych) danych i informacji, na podstawie których będą podejmowane decyzje

i wykonywane wszystkie inne czynności w ramach procesu inwestycyjnego prowadzonego w substancji zabytkowej, tj. planowanie, programowanie, studium wykonalności, projektowanie, konserwacja-restauracja, interpretowanie, promowanie itd.

Międzynarodowe gremia eksperckie skupione w takich organizacjach pozarządowych jak Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków ICOMOS⁵ czy Międzynarodowy Komitet Ochrony Dziedzictwa Przemysłowego TICCIH⁶, współdziałając z zajmującymi się sprawami kultury politykami w ramach UNESCO, Rady Europy, Parlamentu Europejskiego, opracowują dokumenty, których adresatem jest środowisko konserwatorskie. Konwencja Rady Europy z Faro⁷ nazywa **dziedzictwo kultury** „zbiorem zasobów odziedziczonych z przeszłości, które ludzie identyfikują, niezależnie od stanu własności, jako dowód i reprezentację swoich nieustannie ewoluujących wartości, wierzeń, wiedzy i tradycji. Zawiera ono w sobie wszystkie skutki środowiskowe wynikające

3. Brighton, Wielka Brytania, Charles Hadcock, *Passacaglia* (1998) – abstrakcyjna rzeźba inspirowana żeliwną konstrukcją budowli inżynierskiej mola West Pier z 1866 r., zniszczonego przez pożar w marcu 2003 r., którego szkielet widnieje w dali.

3. Brighton, United Kingdom, Charles Hadcock, *Passacaglia* (1998) – an abstract sculpture inspired by the cast iron construction of the West Pier from 1866, destroyed by fire in March 2003; the skeleton is seen in the background.

z interakcji pomiędzy ludźmi a otoczeniem w ciągu dziejów” (tłum. autor). Konwencja nie zawiera odpowiednika słowa „zabytek” i nie wskazuje także na wiek zasobów dziedzictwa, lokując je w bliżej nieokreślonej przeszłości – czyli np. wczoraj. Zatem z zasobów dziedzictwa trudno wykluczyć cokolwiek, gdyż wszystko może stanowić jego aktywa, będąc identyfikowalnym skutkiem (bezpośrednim lub pośrednim) interakcji człowiek – środowisko. Tę holistyczną koncepcję dziedzictwa kultury charakteryzują:

- różnorodność w wielości – zbiór różnorodnych zasobów (klaster różnorodności);
- komplementarność – różnorodne zasoby wzajemnie się uzupełniają;
- kompleksowość – reprezentacja wszystkich skutków interakcji człowiek – otoczenie;
- dokumentalność – dokument przemian cywilizacyjnych, postępu i rozwoju;
- powszechność – dostępność publiczna, niezależnie od stanu własności;
- wielopokoleniowość – *continuum* przekazu międzypokoleniowego;
- podmiotowość – człowiek identyfikuje przedmiot (aspekt tożsamościowy);
- kontekstualność – pogłębiona interpretacja poprzez liczne odniesienia.

Ponadto w art. 12a Konwencji wyliczono różne działania podejmowane wobec zasobów dziedzictwa, którymi są: identyfikowanie, badanie, interpretowanie, chronienie, konserwowanie i prezentowanie, debata publiczna nad wykorzystaniem potencjału możliwości tkwiących w dziedzictwie. Konwencja postuluje szerokie upowszechnienie spraw dziedzic-

stwa i partycypacji społecznej, jednocześnie wskazując, iż podmiotowym **beneficjentem dziedzictwa jest społeczeństwo *sensu largo***, a szczególnie społeczności lokalne. Zatem gremia eksperckie i urzędnicze zajmujące się dziedzictwem powinny działać zgodnie z zasadą służebności wobec owego depozytariusza dziedzictwa. Należy zauważyć, że o ile beneficjent jest tym, który korzysta w jakiś sposób z zasobów dziedzictwa, o tyle interesariusz dopiero aspiruje do osiągnięcia rozmaitych korzyści.

„Teoria nowoczesnej restauracji najtrafniej może być rozumiana jako metodologia. Obejmuje ona działania, które są niezbędne do rozpoznania, zrozumienia, interpretacji i prezentacji dziedzictwa. Pierwszą czynnością restauracji jest zdefiniowanie składników danego zasobu dziedzictwa oraz stwierdzenie, na czym polega jego wartość”⁸ (tłum. autor). Wynikają z tego założenia kolejne **etapy metodyki konserwatorskiej**:

- definiowanie: krytyczno-historyczne określenie składników danego zasobu wraz z jego otoczeniem, z uwzględnieniem środowiskowych, społecznych, ekonomicznych i kulturalnych kontekstów;
- badanie: systematyczne inspekcje, badania i dokumentowanie danego zasobu dziedzictwa, jego historycznego otoczenia oraz fizycznego i społecznego środowiska;
- analizowanie: metodologicznie poprawna waloryzacja zasobu oraz ocena stanu zachowania fizycznej substancji i jej struktury;
- interpretacja wartości i ich popularyzacja wśród interesariuszy, czyli skuteczna promocja wiedzy o dziedzictwie wraz z inicjowaniem publicznej debaty o przyszłości danego zasobu;
- planowanie strategiczne: opracowanie krótko- i długodystansowych programów konserwatorskich i planów zarządzania, uwzględniających monitorowanie, regularne kontrole, okresową konserwację zachowawczą oraz kontrolę stanu środowiska.

Przed kilkudziesięciu laty w Konwencji UNESCO w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego⁹ zapisano, że za „**dziedzictwo kulturalne** uważane są:

- zabytki: dzieła architektury, dzieła monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, grotty i zgrupowania tych elementów, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki,
- zespoły budowli oddzielnych lub łącznych, które ze względu na swą architekturę, jednolitość lub zespole nie z krajobrazem mają wyjątkową powszechną war-

tość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki, - miejsca zabytkowe: dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy, a także stanowiska archeologiczne mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego”.

Trzydzieści lat później Rzeczpospolita Polska przystąpiła do Europejskiej Konwencji Krajobrazowej¹⁰, która uznaje **krajobraz** za „istotny komponent otoczenia ludzi, jako wyrażenie dzielonej przez nie różnorodności kulturowej i przyrodniczej oraz podstawy ich tożsamości”, przy czym:

- pełni on ważną rolę w publicznych zainteresowaniach kulturą, ekologią i sprawami społecznymi oraz stanowi zasób sprzyjający działalności gospodarczej, a jego ochrona, a także gospodarka i planowanie mogą przyczyniać się do tworzenia nowych miejsc pracy;
- sprzyja tworzeniu kultur lokalnych oraz jest podstawowym komponentem europejskiego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, przyczyniając się do dobrobytu ludzi i konsolidacji europejskiej tożsamości;
- posiada istotny wpływ na jakość życia ludzi mieszkających w różnych środowiskach: w miastach i na wsi, na terenach zdegradowanych, jak i na obszarach zadbanych i uporządkowanych, w miejscach uznawanych za wyjątkowo piękne, jak również w miejscach określanych jako *pospolite*;
- jest kluczowym elementem dobrobytu całego społeczeństwa i poszczególnych jednostek, a jego ochrona, a także gospodarka i planowanie niosą w sobie prawa i obowiązki dla każdego człowieka.

Ponadto stwierdzono, że „jakość i różnorodność krajobrazów europejskich stanowi wspólny zasób oraz że ważna jest współpraca na rzecz ich ochrony, gospodarki i planowania”.

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego¹¹ w 6 spośród 8 zasad przewodnich nazywa różnorodność kulturową „wielkim bogactwem jednostek i społeczeństw” i stwierdza, że jej ochrona, promowanie i zachowanie „są podstawowym warunkiem trwałego i zrównoważonego rozwoju dla dobra obecnych i przyszłych pokoleń”. Jakkolwiek definicja różnorodności kulturowej zawarta w Konwencji¹² jest dość ogólna, to można domniemywać, iż tworzą ją również **techniczne zasoby dziedzictwa kultury**, gdyż, jak zapisano we wstępie, różnorodność kulturowa:

- stanowi wspólne dziedzictwo ludzkości, powinna być szanowana i chroniona z korzyścią dla wszystkich;

4. Londyn, Wielka Brytania, jeden z serii wizerunków historii miejsca South Bank, dekorujących ściany przejścia obok przyczółka nieistniejącego kratowego mostu kolejowego Blackfriars z 1864 r. – łukowy most drogowy o tej samej nazwie według ryciny z „Illustrated London News” z listopada 1869 r., zachowany do dzisiaj.

4. London, United Kingdom, part of a series illustrating the history of the South Bank, decorating the passage walls next to a non-existent Blackfriars Railway Bridge from 1864 – an arched road bridge under the same name, according to a drawing in the “Illustrated London News”, November 1869, preserved up to this day.

- tworzy bogaty i zróżnicowany świat, poszerzający możliwości wyboru i stanowiący podłoże rozkwitu ludzkich zdolności oraz wartości i jest w związku z tym główną siłą napędową trwałego i zrównoważonego rozwoju wspólnot, ludów i narodów;
- rozwija się w warunkach demokracji, tolerancji, sprawiedliwości społecznej i wzajemnego poszanowania między narodami i kulturami, jest niezbędna dla pokoju i bezpieczeństwa w skali lokalnej, krajowej i międzynarodowej;
- jest istotnym czynnikiem pozwalającym jednostkom i ludom na wyrażanie swoich idei i wartości oraz dzielenie się tymi ideami i wartościami z innymi;
- przejawia się w niepowtarzalności i mnogości tożsamości, a także w formach wyrazu kulturowego narodów i społeczeństw tworzących ludzkość.

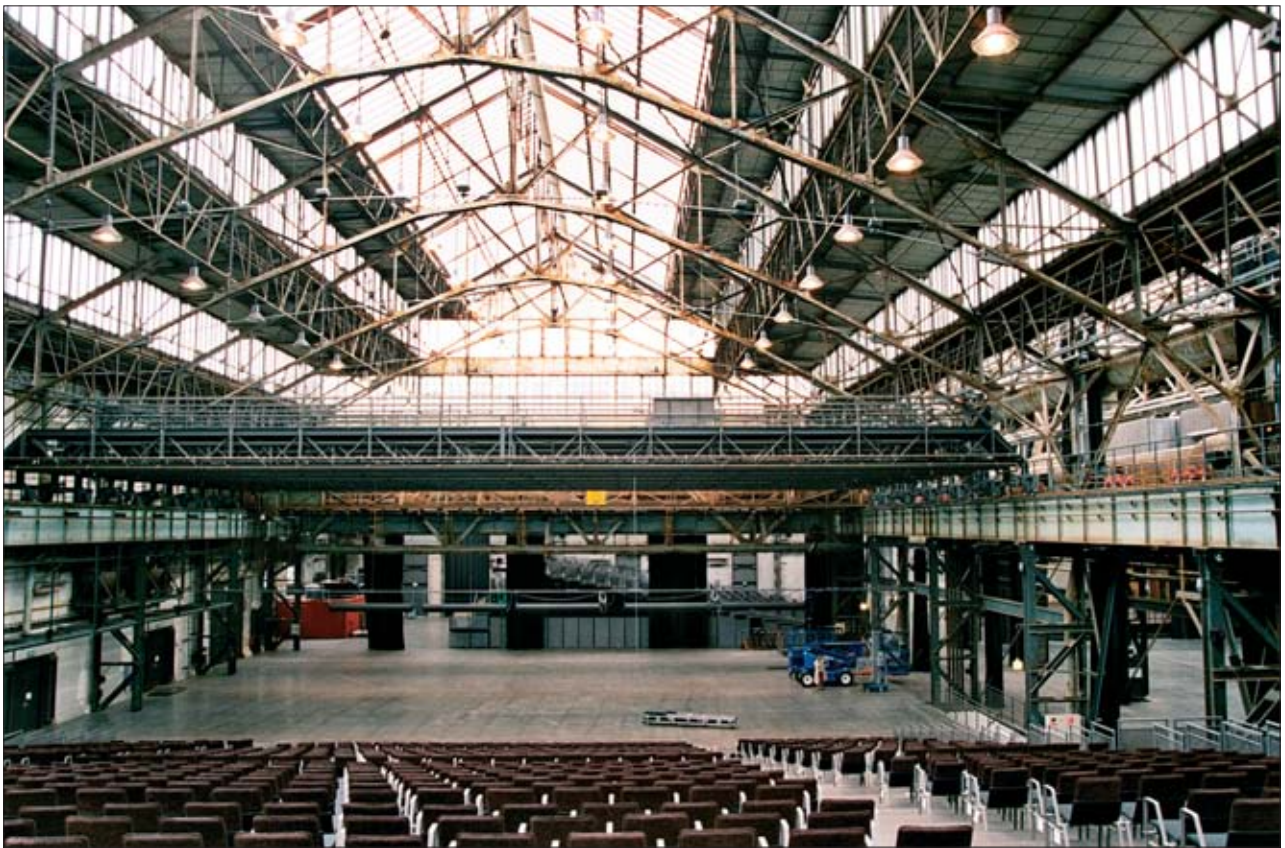
Ponadto wskazano, iż „działalność, dobra i usługi kulturalne mają znaczenie zarówno ekonomiczne, jak i kulturowe, ponieważ są nośnikami tożsamości, wartości oraz znaczeń i w związku z tym nie powin-

ny być traktowane jako mające wyłącznie wartość handlową”.

Na 32. sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r. przyjęto tekst Konwencji o ochronie dziedzictwa niematerialnego¹³, w którego skład wchodzi pięć elementów:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako narzędzie przekazu;
- sztuki widowiskowe (takie jak tradycyjna muzyka, taniec i teatr);
- zwyczaje, rytuały i sposoby świętowania;
- wiedza i praktyki związane z przyrodą i wszechświatem;
- rzemiosła tradycyjne.

Niematerialne dobra kultury trwają dzięki międzypokoleniowemu przekazowi ustnemu lub naśladownictwu i są ustawicznie odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i przyrodą. Dla danej społeczności **dziedzictwo niematerialne**, wraz z integralnie związanymi z nim

5. Jahrhunderthalle, Bochum, Niemcy, budynek dawnej gazowni przemysłowej z 1903 r., oddany do użytku w 2003 r. jako wielofunkcyjna sala widowiskowa – minimalistyczna adaptacja zabytku techniki do nowych funkcji.

5. Jahrhunderthalle, Bochum, Germany, a building of former industrial gas works from 1903, opened in 2003 as a multi-functional spectacle hall – a minimalistic adaptation of a technological monument for new functions.

artefaktami i przestrzeniami, jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości egzystencji. Konwencja z Faro, dotąd nieratyfikowana przez Polskę (brak oficjalnego przekładu), zmusza do nadania zastosowanym pojęciom jednoznaczności, tak więc, zakładając dwa podzbiory zasobu dziedzictwa – materialny i niematerialny, należałoby mówić dzisiaj o dziedzictwie kultury jako holistycznej całości, zachowując ugruntowany w polskim zwyczaju językowym przymiotnik „kulturowy” dla dóbr materialnych. Pewną konfuzję może powodować przymiotnik „duchowy”, dodawany a to do dziedzictwa, a to do wartości. Dla zachowania klarowności wyводу będę go unikał, chyba że jest on równoznaczny z pojęciem „religijny”. Wobec powyższego przykład Konwencji UNESCO z 1976 r., w którym zastosowano sformułowanie „dziedzictwo kulturalne”, uznać można za dalekowzroczny i niewymagający reinterpretacji¹⁴.

Topologia zasobów dziedzictwa jest dzisiaj bardzo rozbudowana. Najnowsza publikacja¹⁵ wyróżnia 6 zbiorów, a w nich kolejne podzbiory i grupy: społeczne (niematerialne) wytwory człowieka (11 grup), materialne wytwory (35), systemy religijne (duchowe) (25), wykorzystanie zasobów przyrody (5), sposoby i środki transportu (11), postęp techniczny (11). Ze względu na temat tego opracowania wymienię te

grupy dóbr kultury, w których przeważają lub których mogą dotyczyć aspekty techniczne:

- zależności kulturalne i symboliczne: tożsamość, wybitne osobowości, pomniki;
- rozwój wiedzy: nauczanie, filozofia i nauka, zdrowotność;
- mieszkalnictwo;
- architektura religijna i pomnikowa: kościoły, synagogi, meczety, grobowce, cmentarze, świątynie, pomniki;
- piramidy, obeliski, minarety, wieże;
- zamki, pałace, rezydencje;
- budynki państwowe i publiczne: ratusze, parlamenty, zajazdy, poczty, place publiczne;
- architektura obiektów służących edukacji i opiece społecznej: szkoły, uniwersytety, szpitale, obiekty sportowe, noclegownie, hotele, więzienia, akwedukty, łaźnie itd.;
- architektura obiektów służących rozrywce: teatry, audytoria, hale sportowe, muzea, biblioteki, składnice itd.;
- architektura wiejska: farmy, spichlerze, stajnie, silosy itd.;
- architektura obiektów handlowych: budynki biurowe, banki, sklepy itd.;
- architektura przemysłowa: fabryki, kopalnie, ma-

- gazyny, rafinerie, elektrownie, systemy wodociągowe itd.;
- architektura militarna: umocnienia granic, forty, zamki, warownie, miasta fortyfikowane;
 - obiekty służące transportowi: drogi, porty, kanały, mosty;
 - jaskinie mieszkalne;
 - rzeźby monumentalne, dolmeny;
 - wyposażenie budynków historycznych: okna, drzwi, specjalne urządzenia lub instalacje;
 - rolnictwo i produkcja żywności: systemy nawadniające, myślistwo, zbieractwo i rybołówstwo;
 - górnictwo i kamieniołomy;
 - manufaktury;
 - systemy transportu i handlu: centra wymiany handlowej i sprzedaży; szlaki karawan, oazy; drogi lądowe i mosty; transport wodny, nawigacja, porty, kanały; kolejnictwo, stacje, tunele, wiadukty; awiacja i lotniska;
 - osadnictwo wiejskie;
 - miasta opuszczone;
 - zamieszkane przestrzenie miejskie;
 - miasta kolonialne;
 - miasta powstałe w XIX-XX w.;
 - krajobrazy kulturowe;
 - krajobrazy przemysłowe;
 - przemiana i wykorzystanie energii: wykorzystanie siły wiatru, wiatraki; woda jako źródło energii, młyny wodne, budowle piętrzące itd.; para, węgiel, gaz, ropa naftowa, energia elektryczna; energia termojądrowa i technika przestrzeni kosmicznej;
 - technika informacji i komunikacji: piśmiennictwo, napisy, rękopisy, archiwa; poczta, telegraf, systemy radiowe i telewizyjne, systemy komunikacji satelitarnej; astrologia i astronomia;
 - technika środowiska miejskiego: infrastruktura (wodociągi, kanalizacja, energia elektryczna itd.); systemy transportu miejskiego; technologia budownictwa; rzemiosło i technologia przemysłowa.

Ta obszerna lista pokazuje znaczenie, jakie współcześnie przypisuje się komponentowi technicznemu zasobów dziedzictwa kultury (46 wyróżników na 103 ogółem).

Dzieł o techniki z przeszł oś ci

Pierwsze na świecie stowarzyszenie naukowe specjalistów zajmujących się historią techniki i inżynierii powstało w Londynie w 1920 r. pod nazwą Newcomen Society¹⁶ i działa do dzisiaj. Oto co zapi-

sano w jego statucie: „od momentu, gdy Prometeusz wykradł ogień, ludzkość ulega technicznemu imperatywowi, odgrywającemu decydującą rolę w dziejach świata. Mimo to nasza problematyka była pomijana przez » oficjalnych« historyków na korzyść politycznej, gospodarczej, wojskowej i s p o ł e c z n e j , a ostatnio – historii kultury, mimo że np. powstanie i zastosowanie komputera odegrało znacznie ważniejszą rolę w historii Brytanii końca XX wieku niż jakikolwiek rząd. Sławni inżynierowie i uczeni, jak Brunel, Davy, Faraday, Telford, Watt i Stephenson – żeby wspomnieć tylko niektórych – w rzeczywistości odegrali ważną rolę w historii inżynierii i techniki, lecz jest to temat szeroki, związany z wytworami i produkcją, ich projektowaniem, ekonomią, z relacjami społecznymi, głównymi decydentami i wydarzeniami. Mit prometejski wyraża uznanie ognia przez starożytnych Greków za podstawowy czynnik obróbki metalu, a przez to i za fundament ich cywilizacji. Badając tę problematykę, my

6. Jahrhunderthalle, Bochum, Niemcy, autentyczny detal ściany wewnętrznej z zachowaną patyną – postindustrialna estetyka konserwatorska zastosowana przez biuro projektowe Petzinka Pink Düsseldorf.

6. Jahrhunderthalle, Bochum, Germany, an authentic detail of an inner wall with preserved patina – post-industrial conservation aesthetics applied by the Petzinka Pink Architekten from Düsseldorf.

również możemy poszukiwać zrozumienia sposobu, w jaki rozwijał się świat do stanu obecnego oraz wzajemne zależności społeczeństwa i techniki” (tłum. autor). Celami Newcomen Society były i są:

- dystrybucja informacji historycznych pomiędzy członkami stowarzyszenia i ich upowszechnienie poprzez spotkania, dyskusje, korespondencje, referaty i wycieczki tematyczne;
- rozwijanie naukowych badań historycznych, dokumentowanie i wymiana informacji o znaleziskach;
- popieranie kolekcjonowania i konserwacji przedmiotów, dokumentacji, rękopisów, rysunków i ilustracji związanych z pracami inżynierskimi oraz procesami przemysłowymi wraz z odpowiednimi notami biograficznymi;
- prezentacja oryginalnych opracowań na temat historii techniki i inżynierii oraz ich publikowanie.

Cele te podjęły powstające później organizacje narodowe i międzynarodowe¹⁷, w tym działające od 1983 r. Polskie Towarzystwo Historii Techniki. Wspierała je teoretycznie nowa interdyscyplinarna nauka pomocnicza historii, **archeologia przemysł u**¹⁸, obejmująca poszukiwanie, rozpoznawanie, badanie, interpretację, ochronę i konserwację obiektów kultury materialnej przede wszystkim z okresu rewolucji przemysłowej (nie wykluczając innych etapów rozwoju cywilizacji), jak np. fabryki i kopalnie wraz z instalacjami, systemy i urządzenia transportu, wyroby przemysłowe, stowarzyszone z przemysłem obiekty budowlane, tereny i krajobrazy przemysłowe, piśmiennictwo techniczne, archiwa zakładowe itd.

Spuścizna historyczna techniki jest rozległa i można w niej wydzielić wiele różnorodnych dziedzictw. W Karcie Tagilskiej TICCIH¹⁹ stwierdzono, że „**dziedzictwo przemysł owe** zawiera pozostałości kultury przemysłowej o wartości historycznej, technicznej, społecznej, architektonicznej lub naukowej. W jego skład wchodzi budynki i maszyny, warsztaty, zakłady produkcyjne i fabryki, kopalnie i tereny obróbki i uszlachetniania, magazyny i składy, miejsca wytwarzania, przekazywania i wykorzystania energii, transport i jego infrastruktura, a także miejsca o funkcji społecznej związanej z przemysłem, jak np. zabudowania mieszkalne, miejsca praktyk religijnych i modlitwy oraz edukacji” (tłum. autor). O ile dziedzictwo przemysłu jest klasyfikowane podług jego branż albo rozpatrywane w odniesieniu do danego zakładu, o tyle **dziedzictwo inżynierii** może być klasyfikowane podług dziedzin, np. jako inżynieria mechaniczna – zajmująca się budową i eksploatacją maszyn, inżynieria budowlana – konstrukcje budyn-

ków i budowli mostowych, drogowych, kolejowych, wodnych (tamy, kanały, śluzy, jazy, nabrzeża, latarnie morskie, wieże wiertnicze), a także produkcja materiałów i wyrobów budowlanych, kontrola laboratoryjna ich cech oraz ich transport i montaż, inżynieria chemiczna, inżynieria elektrotechniczna, inżynieria energetyczna, inżynieria budowy okrętów (stocznie i jednostki pływające), inżynieria awiacji (lotnicza i kosmiczna), inżynieria informacji i telekomunikacji itd. Tymi samymi zagadnieniami, ale rozpatrywanymi podług innego klucza zajmuje się **dziedzictwo techniczne**, badające np. rozwój techniki w danym okresie (np. prehistoria, starożytność, średniowiecze, renesans, rewolucja naukowa, rewolucja przemysłowa I, II, III), środowisko pracy (ergonomia, organizacja, narzędzia, stosunki pracy), techniki wojskowe obrony i ataku, technikę edukacyjną i edukację w dziedzinie techniki, muzealnictwo techniczne, technikę w ujęciu rodzajowym (tzw. *gender studies*), np. kobiety-wynalazcy. Podany podział wzorowany jest na grupach tematycznych działających w Stowarzyszeniu Historii Techniki SHOT²⁰. Wypada też wspomnieć o znaczeniu muzealnictwa technicznego, którego pierwociny dostrzec można w renesansowych kolekcjach osobliwości, rozmaitych zmyślnych *apparata*, w tym modeli urządzeń zgłoszonych do opatentowania.

Zrównoważone dziedzictwo kultury

Pojęcie zrównoważonego rozwoju zdefiniowano najpierw w języku angielskim jako *sustainable development*, a następnie upowszechniono w świecie w językach narodowych. W Polsce przez wiele lat utożsamiany był (błędnie) z ekorozwojem, ponadto nazywany trwałym, do czego nie uprawnia definicja kanoniczna²¹. I chociaż od 1997 r. Konstytucja RP w art. 5 stanowi, że „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”, to oficjalna polskojęzyczna definicja pojawiła się dopiero w Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, gdzie w art. 3.50 zapisano, że jest to taki „**rozwój społ eczno-gospodarczy**, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwaranto-

7. British Museum, Londyn, Wielka Brytania, stanowisko *hands on*, bezpośredniego (dotykowego) kontaktu z zabytkiem ruchomym – zwiedzający rozmawia z kuratorem i stopniowo poznaje rozmaite konteksty artefaktu, w tym materiał i technikę wytworzenia.

7. British Museum, London, United Kingdom, a hands on site enabling direct contact with a movable monument – the visitor talks with the curator and gradually becomes familiar with the assorted contexts of the artefact including its material origins and technology of creation.

wania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń”. W tym miejscu należy przywołać Ustawę z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, w której „zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy” oparto na rozwoju zrównoważonym (art. 1.1). Zgodnie z ustawą sprawy dziedzictwa kulturowego i zabytków powinny uwzględniać:

- studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy (art. 10.1.4. i art. 10.2.4);
- plan miejscowy (art. 15.2.4);
- plan zagospodarowania przestrzennego województwa (na podstawie ustaleń strategii rozwoju województwa) (art. 39.3.2);
- decyzję o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego (w warunkach i szczegółowych zasadach zagospodarowania terenu oraz jego zabudowy) (art. 54.2b);
- plan zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej (art. 73a.2.5).

Ważnym elementem upodmiotowienia procedur planistycznych jest możliwość zgłaszania wniosków do studium uwarunkowań oraz uwag do planu miejscowego przez „osoby fizyczne i prawne oraz jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej”. Zapis ustawy zapewnia **społeczne uczestnictwo w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym**, poprzez które może być również kształtowane lokalne środowisko (jego zabudowa, zagospodarowanie, przekształcanie) i jego „zrównoważony” krajobraz kulturowy. Ten odczasownikowy przymiotnik przywołuje zapytania o przedmioty owego zrównoważenia (co z czym jest zrównoważone), a także o podmiot sprawczy (kto zrównoważy) oraz o zasady owego zrównoważenia (normatywne lub heurystyczne), na które odpowiedź nie jest oczywista. Zarówno lapidarna definicja kanoniczna rozwoju zrównoważonego z 1987 r., jak i definicja polska upoważniają do mówienia o tzw. trzech filarach tej koncepcji, którymi są: społeczeństwo, gospodarka i środowisko przyrodnicze.

Podstawowe międzynarodowe dokumenty wykonawcze²² nt. rozwoju zrównoważonego przyjęto na Szczycie Ziemi w Rio de Janeiro w 1992 r. Nie zawierały one bezpośrednich odniesień do spraw dziedzictwa kulturowego. Rządy i parlamenty przystąpiły do wdrażania idei rozwoju zrównoważonego w różnych działach gospodarki i polityki społecznej,

przydając przedsięwzięciom i projektom resortowym lub działowym odpowiednią formę przymiotnika „zrównoważony”. W poszczególnych krajach powstawały narodowe i sektorowe programy Agendy 21, dotyczące coraz bardziej szczegółowych zagadnień, do tzw. zrównoważonych wyrobów i produktów (rolno-spożywczych) włącznie. Sprawami kultury w kontekście rozwoju zrównoważonego zajęły się najpierw organizacje międzynarodowe, ustanawiając właściwe sobie tematycznie deklaracje i rekomendacje. W 1996 r. podczas odbywającego się w San Antonio amerykańskiego sympozjum nt. autentyczności przyjęto Deklarację²³, w której przywołano **rozwój zrównoważony w kontekście interesu społeczności zamieszkującej tereny o szczególnej wartości krajo-brazowej**. Czytamy w niej: „W krajobrazie kulturowym, włączając w to tereny zurbanizowane, proces identyfikacji i ochrony wartości społecznej jest bardzo złożony z powodu zaangażowania tak wielu rozmaitych grup interesu. W niektórych przypadkach sytuacja ta jest nawet bardziej skomplikowana, ponieważ tradycyjne społeczności rodzime, które niegdyś chroniły te tereny i gospodarowały na nich, teraz przejmują nowe wartości, czasami stające w sprzeczności z tradycyjnymi, co wynika z gospodarki rynkowej oraz z oczekiwaniem na większe zintegrowanie z rzeczywistością narodową pod względem socjalnym i ekonomicznym. Uznajemy, że rozwój zrównoważony może stać się koniecznością dla tych, którzy zamieszkują krajobrazy kulturowe, a także że należy rozwijać procedury mediacji z odpowiednim uwzględnieniem dynamicznego charakteru tych miejsc i ich wszystkich wartości. W niektórych przypadkach uznajemy, że może pojawiać się **hierarchia wartości** charakterystyczna dla etosu grup występujących w danym miejscu” (tłum. autor). I chociaż wielokulturowe problemy USA mogą wydać się nam odległe, to znamienne jest przywołanie koncepcji rozwoju zrównoważonego jako remedium na ich rozwiązanie. W bliższym polskim sprawom dokumencie Agenda 21 dla regionu Morza Bałtyckiego „Bałtyk 21”²⁴, przyjętym w 1998 r., dziedzictwo kulturalne lub historyczne jest przywołane już 5 razy w różnych kontekstach.

W 1999 r. ICOMOS ustanowił międzynarodową Kartę turystyki kulturalnej²⁵, poświęconą zarządzaniu ruchem turystycznym w miejscach zabytkowych. Czytamy w niej: „Turystyka powinna przynosić zyski społeczności przyjmującej turystów oraz dostarczać im niezbędne środki motywujące do właściwej

opieki i utrzymania ich dziedzictwa oraz praktyk kulturalnych. Zaangażowanie i współpraca przedstawicieli społeczności lokalnej i/lub rodzimej, konserwatorów, touroperatorów, właścicieli nieruchomości, polityków odpowiedzialnych za przygotowanie narodowych planów rozwoju oraz zarządzających miejscami zabytkowymi są konieczne dla osiągnięcia zrównoważonego przemysłu turystycznego i zapewnienia ochrony zasobów dziedzictwa dla przyszłych pokoleń. (...) Intencją Karty jest m.in. umożliwienie i zachęcenie do podjęcia dialogu między celami konserwatorskimi a przemysłem turystycznym na temat znaczenia i kruchości natury miejsc zabytkowych, kolekcji i kultury żywej, przy uwzględnieniu potrzeb ich zrównoważonej przyszłości. (...) Relacje między miejscami zabytkowymi a turystyką są dynamiczne i mogą powodować konflikt wartości. Należy go rozwiązywać w sposób zrównoważony w interesie obecnych i przyszłych pokoleń” (tłum. autor).

W marcu 2001 r. w Londynie powstało Centrum Dziedzictwa Zrównoważonego (*University College London Centre for Sustainable Heritage*), które w 2004 r. zorganizowało europejską konferencję pod hasłem „Równoważąc dziedzictwo kulturowe Europy: od badań do polityki”²⁶. Jej rezultatem jest Deklaracja Londyńska²⁷ w sprawie badań nad zrównoważonym zachowaniem dziedzictwa kulturowego. I chociaż nie sformułowano definicji zrównoważonego dziedzictwa *in abstracto*, to jego istota wynika ze stwierdzenia, iż dziedzictwo kultury:

- „odgrywa w Europie zasadniczą rolę, szczególnie we wzmacnianiu procesu integracji nowej powiększonej Europy przy jej złożonej różnorodności kulturalnej;
- wywiera znaczący wpływ na wiele dziedzin ekonomicznego i regionalnego rozwoju, na środowisko naturalne, budownictwo, turystykę, tworzenie miejsc pracy, edukację, poprawę efektywności poprzez innowacje techniczne oraz na poczucie społecznej tożsamości” (tłum. autor).

Wobec tego należy:

- „rozwijać wielodyscyplinarne badania nad dziedzictwem kultury na poziomie europejskim dla zapewnienia światowego przewodnictwa Unii Europejskiej w tym zakresie zgodnie z celami strategii lizbońskiej;
- promować doskonalenie badań europejskich na potrzeby dziedzictwa kultury poprzez lepszą koordynację współpracy krajów członkowskich Unii Europejskiej, Komisji Europejskiej i innych organizacji międzynarodowych w celu osiągnięcia

europiejskiej wartości dodanej (*European added value*²⁸);

- wzmacniać udział badań nad dziedzictwem kultury poprzez włączenie ochrony tego dziedzictwa do dyrektyw Unii Europejskiej oraz promować programy edukacyjne i szkoleniowe oraz transfer wiedzy;
- wspólnie z interesariuszami, przemysłem, małymi i średnimi przedsiębiorstwami kontynuować rozwój badań nad środowiskiem, budownictwem, technologiami informacyjnymi, biotechnologią, nanotechnologią i infrastrukturą techniczną na potrzeby wzmocnienia europejskiej konkurencyjności poprzez jej innowacyjność;
- wspierać zintegrowany i zrównoważony rozwój oraz dbać o europejskie środowisko miejskie i wiejskie poprzez badania z zakresu ochrony, konserwacji i wykorzystania dziedzictwa ruchomego i nieruchomego do poprawy jakości życia” (tłum. autor).

Preambuła do Deklaracji Londyńskiej głosi: „Europa ma wiele powodów, aby czcić swoją wielką różnorodność kulturalną oraz tysiące wybitnych przykładów starożytnej architektury, artefaktów i krajobrazów, które ściągają miliony turystów do odnowionych miast i miejsc zabytkowych. Znaczenie tego bogactwa kultury można odnieść do pojęć ekonomicznych i społecznych, zatrudnienia, tworzenia miejsc pracy i wyjątkowej jakości warunków życia.

Zaniedbanie w finansowaniu badań w zakresie konserwacji i ochrony tych skarbów dla przyszłych pokoleń spowoduje stratę w zasobach spuścizny kulturalnej, pogorszeniem jakości życia, utratą tożsamości, obniżeniem dochodów i zmniejszeniem liczby miejsc pracy dla wszystkich mieszkańców Europy. Zwiększenie wysiłków w sferze politycznej i naukowej jest niezbędne dla zagwarantowania zrównoważonego dziedzictwa” (tłum. autor). W tekście tym zawarto wiele pojęć kluczowych dla zrozumienia idei rozwoju zrównoważonego w kontekście dziedzictwa kultury.

Deklaracja ICOMOS z Xi’ an²⁹ w sprawie konserwacji otoczenia obiektów, miejsc i terenów zabytkowych, przyjęta w 2005 r., stwierdza, że ochrona i konserwacja światowego dziedzictwa kultury jest częścią składową zrównoważonego rozwoju cywilizacji. W art. 12 czytamy, że „współpraca i zaangażowanie społeczności lokalnych jest istotną częścią wdrażania zrównoważonych strategii konserwacji i zarządzania otoczeniem (zabytków). Jako standardową praktykę w konserwowaniu i zarządzaniu otoczeniem zaleca się **międzydyscyplinarne podejście**. Dziedziny dziedzictwa kulturowego obejmują odpowiednio architekturę, planowanie miejscowe i przestrzenne, planowanie krajobrazowe, nauki inżynierskie, antropologię, historię, archeologię, etnologię, kolekcje i archiwa. Współpraca instytucji i specjalistów w za-

Tabela 1. Aspekty dziedzictwa kultury w kontekście Agendy 21

Nr	Agenda 21	Aspekty dziedzictwa kultury
1	Preambuła	uznanie dziedzictwa za nieodnawialny zasób cywilizacji jako czwarty filar rozwoju zrównoważonego
I. Zagadnienia socjalne i ekonomiczne		
2	Międzynarodowa współpraca w celu przyspieszenia zrównoważonego rozwoju i odpowiedniej polityki wewnętrznej w krajach rozwijających się	o współpracy międzynarodowej na rzecz zachowania zasobów dziedzictwa kultury mówią dokumenty międzynarodowe przywoływane w tym artykule
3	Walka z ubóstwem	rozwój sektora turystycznego poprzez marketing dziedzictwa sprzyja wzrostowi zatrudnienia
4	Zmiana modelu konsumpcji	wzmocnienie zainteresowania ofertą sektora dziedzictwa poprzez promowanie jego wartości
5	Dynamika demograficzna a zrównoważony rozwój	promowanie wolontariatu na rzecz dziedzictwa oraz wiedzy o dziedzictwie na uniwersytecie trzeciego wieku

6	Ochrona i promocja ludzkiego zdrowia	adaptacja dawnej substancji budowlanej na potrzeby służby zdrowia i opieki społecznej
7	Promowanie zrównoważonego rozwoju osiedli ludzkich	zachowanie w krajobrazie kulturowym obiektów z przeszłości
8	Włączanie problemów środowiska i rozwoju do procesu podejmowania decyzji	uwzględnienie spraw dziedzictwa w prawnych procedurach planowania i zagospodarowania przestrzennego
II. Ochrona i zarządzanie zasobami naturalnymi w celu zapewnienia zrównoważonego rozwoju		
9	Ochrona atmosfery	wtórne użycie dawnej substancji budowlanej zmniejsza emisję substancji szkodliwych (gazy cieplarniane)
10	Kompleksowe planowanie i zarządzanie zasobami powierzchni Ziemi	uznanie zasobów dziedzictwa kultury za zasoby nieodnawialne
11	Działania zapobiegające wylesieniom	jak poz. nr 9
12	Zarządzanie wrażliwymi (niestabilnymi) ekosystemami. Przeciwdziałanie pustynnieniu i suszom	jak poz. nr 9
13	Zarządzanie wrażliwymi (niestabilnymi) ekosystemami. Zrównoważony rozwój terenów górskich	sprawy ochrony górskiego krajobrazu kulturowego w kontekście zrównoważonego rozwoju turystyki
14	Promowanie zrównoważonego rozwoju rolnictwa i wsi	rozwój produktu regionalnego jako dziedzictwa i tradycji wsi
15	Ochrona różnorodności biologicznej	rozpoznanie roślinności endemicznej na terenach dziedzictwa kulturowego
16	Bezpieczne dla środowiska wykorzystanie biotechnologii	odtworzenie tradycyjnych sposobów uprawy, hodowli, przechowywania i przetwórstwa spożywczego (aspekt dziedzictwa niematerialnego)
17	Ochrona oceanów, wszystkich rodzajów mórz, w tym śródładowych i otwartych, terenów stref przybrzeżnych oraz ochrona, racjonalne wykorzystywanie i rozwój żywych zasobów morza	sprawy rybołówstwa przybrzeżnego jako ginącego zawodu i tradycji lokalnej (aktualny „dorszowy” konflikt między polityką UE a interesem polskiej grupy zawodowej)
18	Ochrona jakości i wykorzystywanie zasobów wód śródładowych. Zintegrowane podejście do problemu rozwoju zasobów wód śródładowych, ich zarządzania i zagospodarowania	wtórne wykorzystanie dawnej substancji budowlanej zmniejsza zużycie wody potrzebnej do produkcji nowych materiałów i wyrobów budowlanych
19	Bezpieczne dla środowiska postępowanie z toksycznymi i niebezpiecznymi środkami chemicznymi. Zwalczanie nielegalnego handlu tymi środkami	w konserwacji-restauracji stosowanie technologii i wyrobów przyjaznych środowisku
20	Bezpieczna dla środowiska gospodarka odpadami niebezpiecznymi. Zapobieganie nielegalnemu międzynarodowemu handlowi odpadami niebezpiecznymi	wtórne wykorzystanie zachowanej substancji budowlanej zmniejsza liczbę odpadów pochodzących z rozbiórki i wznoszenia nowych obiektów
21	Bezpieczna dla środowiska gospodarka stałymi odpadami oraz osadami z oczyszczalni ścieków	recykling elementów i materiałów porozbiórkowych pochodzących z dawnych obiektów budowlanych
22	Bezpieczne i nieszkodliwe dla środowiska obchodzenie się z odpadami radioaktywnymi	wykorzystanie metod radiologicznych w badaniach konserwatorskich

III. Wzmacnianie roli głównych grup społecznych i organizacji		
23	Wprowadzenie	upodmiotowienie spraw dziedzictwa postrzeganego jako dobro publiczne
24	Rola kobiet w zrównoważonym rozwoju	doskonalenie zawodowe nauczycieli/nauczycielek w zakresie przedszkolnej i szkolnej metodyki edukacji kulturalnej
25	Dzieci i młodzież w zrównoważonym rozwoju	upowszechnienie edukacji kulturalnej na rzecz dziedzictwa zrównoważonego
26	Rola ludności tubylczej (grup etnicznych) w zrównoważonym rozwoju	popularyzacja wartości materialnego i niematerialnego dziedzictwa rodzimego
27	Umocnienie roli organizacji pozarządowych – partnerów w działaniach na rzecz zrównoważonego rozwoju	uczestnictwo organizacji pozarządowych na rzecz dziedzictwa w kształtowaniu polityki przestrzennej i przeznaczaniu terenów na określone cele
28	Wykorzystanie inicjatywy władz lokalnych w realizowaniu zaleceń Agendy 21	szkolenie członków gremiów przedstawicielskich w zakresie zrównoważonego zarządzania dziedzictwem
29	Umocnienie roli pracowników i ich związków zawodowych w osiąganiu zrównoważonego rozwoju	popularyzacja wiedzy o dziedzictwie swojego miejsca pracy oraz o dziedzictwie branżowym danego zawodu
30	Umocnienie roli biznesu i przemysłu w osiąganiu zrównoważonego rozwoju	marketing dziedzictwa jako aktywów majątkowych i sektora turystyki kulturalnego w środowisku biznesu
31	Rola społeczności naukowej i technicznej w tworzeniu podstaw i warunków zrównoważonego rozwoju	wprowadzenie do akademickiego <i>curriculum</i> kierunków technicznych i ekonomicznych wiedzy o dziedzictwie
32	Zwiększenie roli rolników w procesie zrównoważonego rozwoju	marketing dziedzictwa kulinarnego jako produktu lokalnego lub regionalnego
IV. Możliwość realizacji		
33	Środki i mechanizmy finansowania	zapewnienie środków finansowych na potrzeby dziedzictwa na najniższym poziomie samorządowym oraz popularyzacja dostępu do środków unijnych
34	Transfer technologii proekologicznych. Współpraca i tworzenie możliwości	stosowanie tradycyjnych metod w konserwacji substancji zabytkowej
35	Nauka dla zrównoważonego rozwoju	popularyzacja efektów prac naukowo-badawczych na rzecz dziedzictwa
36	Promowanie nauczania, kształtowania świadomości społecznej i szkolenia w zakresie zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska	włączenie w kanon nauczania o rozwoju zrównoważonym spraw dziedzictwa kultury jako zasobu nieodnawialnego
37	Mechanizmy państwowe i współpraca międzynarodowa w tworzeniu możliwości realizacyjnych	intensyfikacja przekazu informacji „z góry do dołu”, od instytucji państwowych odpowiedzialnych za rozwój zrównoważony Polski do gmin
38	Zmiany instytucjonalne na forum międzynarodowym	postulat powołania zespołu ds. dziedzictwa zrównoważonego ICOMOS
39	Międzynarodowe mechanizmy i instrumenty prawne	popularyzacja wiedzy o dziedzictwie w wymiarze transgranicznym i wielokulturowym
40	Informacje do wykorzystania przy podejmowaniu decyzji	postulat opracowania podręcznika zrównoważonego zarządzania zasobami dziedzictwa

kresie dziedzictwa naturalnego także powinna być uwzględniona jako integralna część dobrej praktyki w zakresie identyfikacji, ochrony, ekspozycji i interpretacji obiektów, miejsc, terenów dziedzictwa wraz z ich otoczeniem” (tłum. autor).

Zawierając ekspertom i autorom wspomnianych wyżej dokumentów, zauważmy, że zasoby dziedzictwa kultury pełnią rozmaite role w strategiach rozwoju zrównoważonego. W polskojęzycznym piśmiennictwie wzmiankę o tym zawiera podręcznik akademicki³⁰ z 2007 r., ale najpełniej zagadnienie to przedstawiono w publikacji Polskiego Komitetu do Spraw UNESCO³¹. Sprawy dziedzictwa kultury w Polsce można powiązać z większością celów zapisanych w Agendzie 21. W tabeli 1 zestawilem tytuły rozdziałów Agendy 21 z postulowanymi celami zarządzania dziedzictwem, a w szczególności ze skutkami remontu konserwatorskiego³², tak jak można je postrzegać dzisiaj.

Wartość ci zrównoważone

Ideę zrównoważonego rozwoju wcześniej, bo już w 1992 r. zaadoptowano na potrzeby zarządzania miejscami wpisanymi na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO³³. Prosty zabieg zastosowania osi czasu w procedurze waloryzacji pozwala niejako automatycznie wygenerować dwa zespoły wartości danej dobra kultury: **walory retrospektywne**, nazwane kulturalnymi i osadzone w jego przeszłości, tj. od

zarania pomysłu poprzez realizację i wszystkie fazy stratygraficzne użytkowania do dzisiaj, oraz **walory prospektywne**, zmierzające od dzisiaj poprzez nasze i przyszłe pokolenia ku przyszłości, nazwane społeczno-ekonomicznymi. Takie ujęcie metodyczne przenosi punkt ciężkości analiz wartościujących z opisywania obiektu jako takiego na rozważania o relacjach obiektu z jego otoczeniem społecznym oraz ze środowiskiem fizycznym, w tym naturalnym. Dotyczy to zarówno człowieka „minionego”, który stworzył i wykorzystywał obiekt, jak i człowieka „współczesnego”, w którego świadomości obiekt ten zajmuje jakieś miejsce, ale także i człowieka „przyszłego”, któremu rozważany obiekt może służyć co najmniej jako dokument historii. Można przyjąć, iż na owej conceptualnej osi czasu zapisany jest **cykl życia obiektu**³⁴ – ważny komponent zrównoważonej gospodarki – w postaci wykresu przybywania i ubywania jego substancji, czy nawet energii wbudowanej³⁵.

Zapowiedź takiego podejścia do waloryzacji dziedzictwa kultury można znaleźć już w rozważaniach Aloisa Riegla (1858-1905) sprzed ponad 100 lat. Pisząc o **wartości historycznej** zabytków, wyróżnił on, ze względu na cel, jakiemu służyły, trzy ich klasy:

- zamierzone, które „z woli swoich twórców mają przypominać określony moment z przeszłości, albo ich zbiór”;
- historyczne, które „wprawdzie wskazują jeszcze

8. Henrichshütte, Hattingen, Niemcy, przyjazna dla dzieci forma zwiedzania zabytku techniki – „Błękitny Szczurek” oprowadza i opowiada o pracy w hucie; z tyłu widoczny żart architektoniczny – pletwa ogo-nowa nurkującego błękitnego delfina.

8. Henrichshütte, Hattingen, Germany, a children-friendly form of touring a monument of technology – the “Blue Rat” guides and tells about work in the foundry; in the background: an architectural joke – a tail fin of a diving blue dolphin.

9. Science Museum, Londyn, Wielka Brytania, poznawanie tajników techniki podczas interaktywnej prelekcji o raketach, przygotowanej dla dzieci w strefie Launchpad, zgodnie z oficjalnym sloganem tej instytucji „Bringing science to life, and life to science”.

9. Science Museum, London, United Kingdom, learning about the arcana of technology in the course of an interactive lecture about rockets, devised for children in the Launchpad area in accordance with the official slogan of this institution: “Bringing science to life, and life to science”.

na jakąś określoną chwilę, ale jej wybór leży już w naszym subiektywnym uznaniu”;

- starożytnicze, do których zalicza się „każde dzieło ludzkiej ręki bez względu na jego pierwotne znaczenie i przeznaczenie, jeśli tylko w dostatecznej mierze ujawnia zewnętrznie, apelując do naszych zmysłów, że do chwili obecnej istniało już przez czas odpowiednio długi – i przetrwało”³⁶.

Wszystkie one posiadają wartości upamiętniające, ale Riegl dostrzega także pozostałe wartości, „jakie zabytek może zaoferować człowiekowi ery nowoczesnej; kiedy zostają ujęte w swoistą całość, można ją, jako wartości istotne dla terażniejszości, przeciwstawić wartościom cenionym w przeszłości”³⁷. Twierdzi, iż „dla wartości użytkowej traktowanie jakie przypada w udziale zabytkowi, jest całkowicie obojętne, o ile tylko nie narusza jego egzystencji, **wartość użytkowa** nie czyni też absolutnie żadnych ustępstw na rzecz wartości starożytnej”³⁸. Riegl swoimi stwierdzeniami osłabił przemożny wpływ, jaki wywierała (i nadal wywiera) na cały proces waloryzacji zabytku jego **wartość artystyczna**, nazywając ją po prostu względną, gdyż „nie przedstawia nic obiektywnego, nic trwale obowiązującego, lecz nieustannie się przeobraża”³⁹. Dostrzegając **wartość nowości**, tak ją komentuje: „tłum zawsze radował się tym, co jawnie podawało się za nowość; dlatego też wciąż w dziełach rąk człowieka pragnął widzieć tylko zwycięski efekt ludzkiego działania, a nie niszc-

zące oddziaływanie wrogich mu sił natury. Wedle poglądu tłumu piękne jest tylko to, co nowe i całe; a brzydkie to, co stare, fragmentaryczne, wyblakłe. To liczące tysiące lat przekonanie, zgodnie z którym młodości przysługuje niepowątpiewalne pierwszeństwo przed starością, zapuściło tak głęboko korzenie, że nie sposób go wykorzenieć w ciągu paru dziesięcioleci”⁴⁰. W słowach tych zawiera się i dzisiejszy dylemat konserwatorski, dotyczący dopuszczalnych ingerencji w substancję zabytkową („czy już wystarczy?”) i zachowania jej śladów dawności – patyny (jak – i czy w ogóle?). Riegl dostrzegł możliwość konfliktu między nazwanymi przez siebie wartościami starożytniczą i użytkową oraz historyczną i nowości, a nie przesądając doktrynalnie racji, uczynił proces waloryzacji dynamicznym i otwartym. Zaproponował 7 nazw wartości⁴¹, analizując relacje między nimi oraz ukazując złożoność spraw zabytkoznawczo-konserwatorskich. Nie stronił przy tym od publicystycznych komentarzy, np. sprzeciwił się nacjonalistycznej brzmiącej koncepcji dziedzictwa narodowego⁴², głoszonej przez Georga Dehio (1850–1932), antycypując niejako dzisiejszą transgraniczną koncepcję „dziedzictwa europejskiego”⁴³.

Myśl Riegla w pewnym sensie podjął Walter Frodl (1908-1994), którego artykuł w przekładzie na język polski opublikował Ośrodek Dokumentacji Zabytków⁴⁴. Rozróżnił on zaledwie trzy wartości:

- wartość historyczna: wartość naukowa i wartości

emocjonalne;

- wartość artystyczna: historyczno-artystyczna, jakość artystyczna, oddziaływanie artystyczne;
- wartość użytkowa: np. przydatność użytkowa, turystyka zagraniczna, zabytki jako atrakcja.

Może to świadczyć o zamiśle zastosowania tej metody przede wszystkim w stosunku do dzieł sztuki i architektury. Mówienie o wartości naukowej wydać się może truizmem, gdyż każdy obiekt badany w sposób naukowy, tj. zgodnie z metodyką badań danej dziedziny nauki, już takową wartość posiada (przynajmniej doraźnie podczas badań, np. komparatystycznych). To, co Frodl nazywa wartościami emocjonalnymi, dzisiaj należy rozpatrywać w kilku kontekstach: tożsamościowym, estetycznym i politycznym. Prawdziwe niebezpieczeństwo kryje się w kryterium jakości artystycznej, ze względu na jej subiektywny charakter i nieodzowną arbitralność w wydawaniu osądów, co wydaje się nie do pogodzenia z paradygmatem dziedzictwa jako zasobu publicznego, którego beneficjentem jest społeczeństwo *sensu largo*. Natomiast to, co Frodl nazywa oddziaływaniem artystycznym, obecnie wypada badać instrumentami estetyki filozoficznej z uwzględnieniem konotacji psychologicznych, zarówno środowiskowych, jak i ewolucyjnych, a także najnowszych stwierdzeń neuroestetyki. Brak tu także odniesień do kryterium edukacyjnego – wartości niezwykle dziś cenionej. Zdaje się, że Frodl był świadom niedostatków swojej metody waloryzacji, stwierdził bowiem, iż jego wywody „w wielu aspektach można jeszcze uzupełnić i budzić mogą wiele zastrzeżeń (mnie samemu braki są aż nadto dobrze świadome)”.

W USA w latach 90. XX w. waloryzacja stała się tematem badań w Instytucie Konserwacji Getty’ego, co zaowocowało kilkoma publikacjami⁴⁵. Nowe podejście do zagadnienia wprowadza nowe nazwy wartości (np. kulturalne, estetyczne, ekonomiczne, społeczne, polityczne) oraz stwierdza⁴⁶, że:

- „konserwację dziedzictwa najtrafniej można dziś określić jako działalność społeczno-kulturalną, a nie jedynie przedsięwzięcie techniczne; obejmuje ona czynności poprzedzające jakąkolwiek ingerencję w substancję materialną;
- należy uwzględnić kontekst społeczny, kulturalny, ekonomiczny, geograficzny, administracyjny projektu konserwatorskiego tak daleko i głęboko, jak tego dany obiekt/miejsce wymagają;
- stadium wartości jest użytecznym sposobem badania kontekstów i społeczno-kulturalnych aspektów konserwacji dziedzictwa;

- wartości dziedzictwa, ze względu na swój charakter, różnią się i często pozostają względem siebie w konflikcie;
- tradycyjne sposoby oceny wartości zależą silnie od historycznych, artystyczno-historycznych i archeologicznych pojęć znanych środowisku zawodowemu i są stosowane przede wszystkim za pośrednictwem środków właściwych dla danej dyscypliny;
- uwzględnienie wartości ekonomicznych – czynnika silnie wpływającego na dziedzictwo i konserwację – znajduje się poza tradycyjnym postrzeganiem zawodowych konserwatorów, a zintegrowanie tych wartości z wartościami kulturalnymi wydaje się szczególnie wyzwaniem;
- jak dotąd ani pojedyncza dyscyplina, ani metoda nie zapewniają pełnej czy wystarczającej waloryzacji, dlatego też kombinacja metod wziętych z różnych dyscyplin powinna stworzyć wszechstronną metodykę oceny wartości dziedzictwa;
- planowanie i zarządzanie projektem konserwatorskim powinny uwzględniać strategię włączenia różnych dyscyplin i wykorzystać uwagi zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych jego interesariuszy;
- bardziej pojemna ocena wartości dziedzictwa zapewni lepsze oraz bardziej zrównoważone planowanie i zarządzanie projektem konserwatorskim;
- wypróbowanie bardziej efektywnego planowania przedsięwzięć konserwatorskich stanowi odpowiedź na potrzeby interesariuszy, społeczności i współczesnego społeczeństwa” (tłum. autor).

Australijski Komitet ICOMOS wniósł w 1999 r. do międzynarodowej debaty o wartościach dziedzictwa Kartę Burrańską⁴⁷, w której zaproponowano współczesne nazwy wartości zasobów dziedzictwa, mianowicie: estetyczne, historyczne, naukowe, społeczne czy duchowe, przy czym przymiotniki te określają znaczenie, jakie owe zasoby posiadają dla byłych, obecnych i przyszłych generacji. Wartości te zawarte są w miejscu i substancji zabytkowej oraz w usytuowaniu obiektu, jego rozlicznych związkach znaczeniowych w połączeniu z innymi miejscami i obiektami. Ponadto dany obiekt dziedzictwa może posiadać rozmaite wartości dla różnych osób i grup. W Europie najbardziej wszechstronne działania dotyczące waloryzacji zasobów środowiska historycznego podjęto w Wielkiej Brytanii, włączając w nie instytucję wysłuchania publicznego – obywatele mogli wyrażać swoją opinię na poszczególnych etapach opracowywania oficjalnych Wytocznych Konserwacji za pośrednictwem sieci www. Najnowszy raport

Tabela 2. Zestawienie nazw wartości zabytku według różnych źródeł
(w tekście tabeli pominąłem słowo „wartość”)

Riegl 1902	Frodl 1967	Burra Charter 1999	Randal ⁴⁸ (Getty) 2002	English Heritage ⁴⁹ 2008		
historyczna zamierzona	historyczna naukowa	naukowa	historyczna akademicko-edukacyjna	historyczna – osoby		
historyczna subiektywna	historyczna emocjonalna	historyczna		historyczna – wydarzenia		
historyczna starożytnicza				historyczna – aspekty życia		
artystyczna i względna artystyczna	historyczno-artystyczna		historyczna artystycznej wyjątkowości			
	jakość artystyczna					
	oddziaływanie artystyczne					
użytkowa	przydatności użytkowej					
nowości		społeczna	społecznego kapitału			
		społeczna duchowa	społecznej duchowości/religijności	duchowości związanej z religią		
		społeczna polityczna	społecznej tożsamości	komunalna – wartość miejsca dla społeczności z nim związanej		
				symboliczna i pamiątkowa tożsamości związanej z dziedzictwem		
		społeczna narodowa				
		estetyczna	estetycznej jakości dziedzictwa	estetyczna	estetyczna – bodźce emocjonalne (wrażeniowe)	
					estetyczna – bodźce intelektualne	
					kulturalno-etniczna	
					kulturalno-polityczna	
					kulturalno-historyczna	
					ekonomiczna wartości rynkowej	
					ekonomiczna: publiczna nierynkowa	
					ekonomiczna: dochód z użytkowania	
nieużytkowa: egzystencjalna						
nieużytkowa: aktywów kapitału						
spuścizny testamentowej						
		dokumentująca działalność człowieka w przeszłości				

z tych badań posłużył do wypełnienia ostatniej kolumny tabeli 2, w której zestawilem nazwy wartości według różnych źródeł, starając się zapisać ich interpretacyjną odpowiedniość w poszczególnych rzędach.

Jak widać, jedyną stałą wartością w tej trwającej ponad stulecie debacie jest wartość historyczna, wartość społeczna jest różnie interpretowana, a o wartości ekonomicznej mówią jedynie Amerykanie. Znamienne jest zupełne pominięcie wartości artystycznej i naukowej w waloryzacji brytyjskiej. Także Rieglowsko-Frodłowska wartość użytkowa nie znajduje zainteresowania, może z powodu jej oczywistości w programach konserwatorskich krajów o ustabilizowanej demokracji i gospodarce. Riegl wiele uwagi poświęcił wartości nowości, którą stawiał w opozycji wobec wartości starożytniczej; ten element dyskursu sprzed ponad stu lat można dzisiaj pominąć, jakkolwiek pamiętajmy, iż inwestor remontu konserwatorskiego często wywiera nacisk, aby kosztem patyny i śladów historii dawny obiekt stał się „jak nowy” – ot, taka „nówka-nierdzewka”, jak mawiają w toruńskim środowisku konserwatorskim.

Niewątpliwym źródłem informacji nt. kryteriów waloryzacji oraz nazw wartości są dokumenty międzynarodowe, przede wszystkim Wytoczne Operacyjne do Konwencji UNESCO⁵⁰ z 2008 r., dalej przywoływane jako Wytoczne UNESCO. Chociaż celem ich sformułowania jest bezpośrednie zastosowanie w procedowaniu wpisów na Listę Światowego Dziedzictwa, to jednak można przyjąć, iż badanie, interpretowanie, analizowanie i ocenianie wartości dowolnego obiektu dziedzictwa kultury powinno przebiegać zgodnie z nimi. Głównym kryterium jest tu „**najwyższa powszechna wartość**”⁵¹, oznaczająca „wyjątkowość obiektu dziedzictwa, która przekracza granice państwowe i ma jednocześnie powszechne znaczenie dla obecnego i przyszłych pokoleń całej ludzkości. Z tego powodu trwała ochrona tego obiektu ma najwyższe znaczenie dla międzynarodowej społeczności jako całości”. Tę nadzwyczajną wartość można przypisać obiektowi dziedzictwa, jeżeli:

- jest arcydziełem geniuszu twórczego człowieka;
- ukazuje ważne przemiany hierarchii wartości człowieka w czasie lub na obszarze danej kultury świata w zakresie rozwoju architektury, techniki, sztuki monumentalnej, urbanistyki lub projektowania krajobrazu;
- zawiera unikatowe lub przynajmniej wyjątkowe świadectwo tradycji kultury albo cywilizacji, która trwa lub przemija;

- jest wyjątkowym przykładem zespołu budowlanego, architektonicznego, technicznego lub krajobrazowego, który pokazuje ważną fazę (ważne fazy) historii ludzkości;
- jest wyjątkowym przykładem tradycyjnego siedliska człowieka, użytku lądowego lub morskiego reprezentatywnego dla danej kultury (lub kultur) albo interakcji człowieka i środowiska, szczególnie wtedy, gdy zagrożone jest ono nieodwracalną zmianą;
- jest bezpośrednio lub materialnie związany z wydarzeniami albo żywą tradycją, ideami, wierzeniami, dziełami sztuki lub literatury o wyjątkowym powszechnym znaczeniu.

To wyliczenie kategorii wartości, dzięki którym obiekty mogą pretendować do wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa, nie zwalnia z poddania ich wnikliwej analizie pod względem innych, bardziej szczegółowych kryteriów, z których najistotniejsze są **autentyczność i integralność**, gwarantujące prawidłową interpretację i możliwość zrozumienia pozostałych wartości. Oba te kryteria wartościujące pojawiły się już w Karcie Weneckiej⁵², gdzie w preambule zapisano: „Brzemienne duchową spuścizną przeszłości, zabytkowe dzieła narodów pozostają w życiu współczesnym żywym świadectwem ich wiekowych tradycji. Ludzkość, z każdym dniem bardziej świadoma jednolitego charakteru wartości ogólnoludzkich, uważa je za dziedzictwo wspólne i uznaje swą solidarną odpowiedzialność za ich zachowanie wobec przyszłych pokoleń. Poczyna się ona do przekazania im tychże wartości w całym bogactwie ich autentyczności”⁵³. Autorzy tego dokumentu wykazali przed 45 laty zadziwiającą dalekowzroczność, antycypując kluczowy koncept rozwoju zrównoważonego – **wyobrażenie przyszłych pokoleń**. Natomiast w art. 14, dotyczącym miejsc zabytkowych, czytamy: „Przedmiotem szczególnych starań powinny stać się miejsca o wartości zabytkowej celem zachowania ich integralności oraz zapewnienia ich uszanowania, ich zagospodarowania i ich waloryzacji”. Po 30 latach temat autentyczności podjęto powtórnie w Dokumentie z Nara⁵⁴, gdzie stwierdzono: „Wszystkie oceny wartości przypisywanych dobrom kultury, a także wiarygodność odpowiednich źródeł informacji, mogą różnicować się zależnie od kultury, której dotyczą, a nawet w obrębie tej kultury. Zatem nie jest możliwym opieranie oceny wartościującej i autentyczności na stałych kryteriach. Przeciwnie, szacunek wobec wszystkich kultur wymaga, aby zasoby dziedzictwa były oceniane w kontekście kultury, do któ-

10. Science Museum, Londyn, Wielka Brytania, ekspozycja poświęcona energii – maszyna parowa z 1903 r. produkcji Burnley Ironworks Company, wykonana dla zakładów włókienniczych Harle Syke w Burnley, Lancashire – „żywy” zabytek techniki zawsze budzi zainteresowanie.

10. Science Museum, London, United Kingdom, an exposition about energy – a steam engine from 1903 produced by the Burnley Ironworks Company for the Harle Syke textile factory in Burnley, Lancashire – a “living” monument of technology always produces much interest.

rej należą” (tłum. autor).

W Wytycznych UNESCO⁵⁵ stwierdzono, że możliwość zrozumienia wartości przypisanej dziedzictwu zależy od stopnia, w jakim źródła informacji o tej wartości mogą być traktowane jako **wiarygodne i prawdziwe**. Analiza wszystkich atrybutów autentyczności pozwala ocenić dany obiekt pod względem artystycznym, historycznym, społecznym i naukowym. Informacje te uzyskuje się ze wszelkich dostępnych źródeł materialnych, pisanych, ustnych i ikonograficznych, pozwalających poznać istotę, właściwości, znaczenie oraz historię obiektu dziedzictwa. Wytyczne UNESCO podają 8 aspektów badania

autentyczności:

- projekt i wykonanie,
- materiały i wyroby,
- użytkowanie i funkcja,
- tradycje, techniki i sposoby zarządzania,
- lokalizacja i rozplanowanie,
- język i inne formy dziedzictwa niematerialnego,
- nastrój i oddziaływanie,
- inne wewnętrzne i zewnętrzne czynniki.

Zarówno Wytyczne UNESCO, jak i komentarz do pojęcia autentyczności zawarty w publikacji ICCORM⁵⁶ zalecają interpretację według Dokumentu z Nara⁵⁷, gdzie w preambule czytamy: „w świecie,

który podlega ciągle wzrastającym wpływom sił globalizacji i homogenizacji, w świecie, w którym **poszukiwanie tożsamości kulturalnej** czasami wyraża się poprzez agresywny nacjonalizm i tłumienie kultur mniejszościowych, uwzględnienie autentyczności w praktyce konserwatorskiej jest istotnym wkładem w wyjaśnianie i oświecenie zbiorowej pamięci ludzkości” (tłum. autor). Myśl tę podjęła Deklaracja z San Antonio⁵⁸ i jakkolwiek jest to dokument amerykański dotyczący Indian – ludności rodzimej i jej kultury – to poczynione spostrzeżenia są na tyle ogólne, że nie tracą przydatności gdziekolwiek na świecie, jak np. stwierdzenie, iż „**tożsamość kulturalna jest rdzeniem społeczności i życia narodu**, jest fundamentem dziedzictwa kultury i jej konserwacji. (...) Mając na względzie wartość obiektów dziedzictwa w relacji do tożsamości kulturalnej, Amerykanów dotyka globalny problem kulturalnej homogenizacji zmierzającej do rozcieńczenia i wymazania wartości lokalnych na rzecz tych, które są wszechstronnie upowszechniane, częst

o w celach komercyjnych jako stereotypowe złudzenia. To osłabia rolę dziedzictwa. (...) Cel zachowania pamięci i jej wyrazu kulturowego należy osiągać poprzez docenienie duchowości człowieka wykraczającej poza aspekt materialny. Badania historyczne i techniczne substancji materialnej nie wystarczają do identyfikacji pełnego znaczenia dziedzictwa, gdyż jedynie ci, których ono dotyczy, mogą wnieść coś istotnego i głębszego na temat wartości danego obiektu, jako nośnika ich tożsamości kulturalnej”.

Integralność jest miarą całościowości lub kompletności danego zasobu dziedzictwa, szczególnie gdy jest on zespołem obiektów, miejscem zabytkowym lub krajobrazem. Orzekanie o integralności wymaga zbadania zakresu, w jakim obiekt:

- obejmuje wszystkie elementy niezbędne do wyrażenia jego autentyczności z czasów powstania, poszczególnych przemian lub ostatniej fazy użytkowania;
- posiada liczbę elementów wystarczającą do interpretacji i prezentacji jego właściwości, przeznaczenia, funkcji itd. – ogólnie innych wartości;
- obecnie doznaje uszczerbku i ubytku substancji zabytkowej z powodu zaniedbania i braku należytej opieki lub niesprzyjających skutków rozwoju gospodarczego, np. masowej turystyki.

Autentyczność i integralność tworzą główny komponent wartości kulturalnych każdego zasobu dziedzictwa, a nie jedynie obiektów pretendujących

do wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa. Wystarczy „najwyższą powszechną wartość” odnieść do innego – nieglobalnego – obszaru porównania, czyniąc z niej **wartość unikatowość** właściwą dla np. gminy, re-gionu, województwa czy kraju.

W czerwcu 2006 r. przyjęto nową strategię Unii Europejskiej w zakresie rozwoju zrównoważonego⁵⁹, wskazując 7 kluczowych problemów celowych:

- zmiana klimatu i czysta energia,
- zrównoważony transport,
- zrównoważona konsumpcja i produkcja,
- konserwacja i zarządzanie zasobami naturalnymi,
- zdrowie publiczne,
- wykluczenie społeczne, demografia i migracja,
- światowe ubóstwo.

Szczegóły tej strategii zawarto w specjalnej publikacji⁶⁰, odnosząc je kilkakrotnie do spraw kultury. I tak w przypadku rozwoju społeczno-ekonomicznego zapisano: „rozwój zrównoważony promuje dynamiczną gospodarkę z pełnym zatrudnieniem i wysokim poziomem edukacji, ochrony zdrowia, społecznej i terytorialnej spójności oraz ochrony środowiska w pokojowym i bezpiecznym świecie z poszanowaniem kulturalnej różnorodności” (tłum. autor). Analizując zagadnienie motoryzacji w ramach zrównoważonej konsumpcji i produkcji, wskazano (obok negatywnych) na pewne zalety użytkowania samochodów osobowych, zapewniających dogodny dotarcie do miejsc pracy i podstawowych usług, takich jak edukacja, opieka zdrowotna, sklepy, a także ułatwiających działalność kulturalną i społeczną, turystyczną i wypoczynkową. W zakresie społecznego wykluczenia stwierdzono brak wspólnego, powszechnie akceptowanego miernika ubóstwa, ale i przypomniano definicję z 1984 r., według której „ubogimi są te osoby, rodziny i grupy osób, których zasoby (materialne, kulturalne i socjalne) są tak ograniczone, że pozbawiają ich osiągnięcia minimum warunków egzystencji przyjętych w Krajach Członkowskich, do których należą”. To zwrócenie uwagi na rozmaite **potrzeby i funkcje społecznie pożądane**, jako zaspokajające jakieś rzeczywiste i aktualne lub przewidywane potrzeby, przyjąłem w omawianej tu metodzie waloryzacji jako główną przesłankę formułowania zbioru wartości prospektywnych.

Zatem niech podsumowaniem powyższych rozważań, a zarazem zapowiedzią 2. części tego artykułu, będzie tabela 3, w której zawarłem propozycje nazw wartości zasobów dziedzictwa kultury. Doprecyzowanie argumentów i kryteriów ich oceny zależy od typu danego zasobu, tj. od tego, czy jest on

Tabela 3. Nazwy wartości dziedzictwa kultury z podziałem na dwa zbiory

Wartości kulturalne (retrospektywne)	Wartości społeczno-ekonomiczne (prospektywne)
wartość tożsamości społecznej wartość autentyczności wartość integralności wartość unikatowości wartość artystyczna wartość historyczna	wartość użyteczności społecznej wartość zachowania funkcji wartość potencjału ekonomicznego wartość edukacyjna wartość estetyczna wartość polityczna
wartości specjalnego znaczenia, np. różnorodność krajobrazu kulturowego	

niematerialny, czy materialny, czy jest ruchomy, czy nieruchomy, czy jest pojedynczym obiektem, zespołem obiektów, czy miejscem zabytkowym lub historycznym, wreszcie – czy jest krajobrazem. Dzieło sztuki, architektura monumentalna i zabytek techniki różnią się, lecz nazwy ich potencjalnych wartości powinny pozostać identyczne.

Dr inż. Waldemar J. Affelt jest absolwentem Studium Podyplomowego Konserwacji Zabytków Architektury Politechniki Warszawskiej oraz Centro Europeo per la Conservazione di Venezia (Włochy); Summer School on European Conservation, English Heritage (Wielka Brytania); European Commission Advanced Study Course „Cultural Heritage Protection in a Sus-

tainable Society”, The UCL Centre for Sustainable Heritage (Wielka Brytania). Jest organizatorem i sekretarzem naukowym międzynarodowych konferencji na Politechnice Gdańskiej na temat dziedzictwa przemysłu (1993, 1995), inżynierii (1999) i techniki (2005), a od 1998 r. wykłada tam przedmiot autor-ski „Kulturotwórcze aspekty budownictwa”; jest także moderatorem warsztatów konserwatorskich „UNESCO International Summer School on the Preservation of Cultural Heritage” w Zamościu. Specjalista Forum UNESCO „University and Heritage”, członek ICOMOS i TICCIH, autor ponad 100 publikacji, m.in. książki *Dziedzictwo w budownictwie albo o obiektach budowlanych jako dobrach kultury książę* (Gdańsk 1999). W pracy naukowo-badawczej zajmuje się metodyką zabytkoznawczej analizy wartościującej oraz zrównoważonego zarządzania zasobami dziedzictwa techniki.

Przypisy

1. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów, dotyczący europejskiej agendy kultury w dobie globalizacji świata [SEK (2007) 570]; <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0242:FIN:PL:PDF>
2. Zob. W. Affelt, *Rozwój zrównoważony*, (w:) *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 31, Warszawa 2005, s. 376.
3. Interesariusze (ang. *stakeholders*) są to osoby lub organizacje uczestniczące bezpośrednio lub pośrednio w danym przedsięwzięciu, zainteresowane różnymi jego aspektami i etapami, mogące wpływać na jego przebieg i efekt końcowy, a także na sam fakt jego zaplanowania i rozpoczęcia.
4. Zob. *E.C.C.O. Professional Guidelines and Code of Ethics*; <http://www.ecco-eu.org/about-e.c.c.o./professional-guidelines.html>
5. The International Council on Monuments and Sites (ICOMOS), rok utworzenia 1964.
6. The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage (TICCIH), rok utworzenia 1973.
7. *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*, otwarta do przystąpienia 27 października 2005 r. w Faro; <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=199&CM=8&CL=ENG>
8. *Sharing conservation decisions*, R. Varoli-Piazza (ed.), ICCROM, Rome 2007, s. 54; http://www.iccrom.org/pdf/ICCROM_15_SharingConservDecisions_en.pdf
9. Konwencja przyjęta w Paryżu 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej 17. sesji; przyjęta przez Polskę w 1976 r. (Dz.U. z 1976 r., Nr 32, poz. 190); <http://>

www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Konwencja_o_ochronie_swiatowego_dziedzictwa.pdf

10. Konwencja Rady Europy sporządzona we Florencji 20 października 2000 r. (Dz.U. z 2006 r., Nr 14, poz. 99); <http://bap-psp.lex.pl/serwis/du/2006/0098.htm>

11. Konwencja sporządzona w Paryżu 20 października 2005 r. (Dz.U. z 2007 r., Nr 215, poz. 1585); <http://www.abc.com.pl/serwis/du/2007/1585.htm>

12. „Różnorodność kulturowa” odnosi się do wielości form, poprzez które kultury grup i społeczeństw znajdują swój wyraz. Wspomniane sposoby wyrażania kultury przekazywane są w obrębie grup i społeczeństw, a także pomiędzy nimi. Różnorodność kulturowa przejawia się nie tylko w zróżnicowanych formach, poprzez które wyraża się, wzbogaca i jest, dzięki różnorodności form wyrazu kulturowego, przekazywane dziedzictwo kulturowe ludzkości, ale także w różnych postaciach twórczości artystycznej, wytwarzania, rozpowszechniania, dystrybucji form wyrazu kulturowego i korzystania z nich, niezależnie od stosowanych środków i technik.

13. *UNESCO Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage*; <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Word/199.doc>

14. Konwencja przyjęta w Paryżu 16 listopada 1972 r., jw.

15. J. Jokilehto, *The World Heritage List. What is OUV? Defining the Outstanding Universal Value of Cultural World Heritage Properties*, Berlin 2008; http://www.international.icomos.org/publications/monuments_and_sites/16/pdf/Monuments_and_Sites_16_What_is_OUV.pdf

16. Patronem stowarzyszenia jest Thomas Newcomen (1664-1729), angielski kowal, wynalazca niskociśnieniowej pompy parowej (1698) oraz konstruktor pierwszego w świecie silnika parowego o ruchu zwrotnym (1710).

17. Np. International Committee for the History of Technology (ICOHTEC) (Francja, 1968), European Federation of Associations of Industrial and Technical Heritage (E-FAITH) (Hiszpania, 1997), Association for Industrial Archaeology (Wielka Brytania, 1973), Australasian Society for Historical Archaeology (Australia, 1970; Nowa Zelandia, 1991); Industrial Heritage Association of Ireland (Irlandia, 1996), Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie (Belgia, 1978), Society for Industrial Archaeology (USA, 1971).

18. Zob. W. Affelt, *Archeologia przemysł u*, (w:) *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 2., Warszawa 2001, s. 237-238.

19. *The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage*, lipiec 2003; http://www.mnactec.cat/ticcih/industrial_heritage.htm

20. The Society for the History of Technology (SHOT) (USA, 1958).

21. W dokumencie z 1987 r. zwanym Raportem Brundtland – od nazwiska pani Gro Brundtland, byłego premiera Norwegii, w latach 1984–1987 przewodniczącej Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju ONZ (tzw. Komisja Brundtland). Definicja stwierdza, że jest to taki rozwój, który „zaspokaja potrzeby współczesnego pokolenia bez umniejszania możliwości przyszłych pokoleń do zaspokojenia ich własnych potrzeb (ang. Sustainable Development as „development which meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs”).

22. Podczas trwania Konferencji ONZ „Środowisko i rozwój” przyjęto 5 dokumentów: 1) Agenda 21 (Globalny Program Działania), 2) Deklaracja z Rio na temat środowiska i rozwoju, 3) Konwencja klimatyczna, 4) Konwencja o ochronie różnorodności biologicznej, 5) Deklaracja o lasach.

23. *Declaration of San Antonio at the InterAmerican Symposium on Authenticity in the Conservation and Management of the Cultural Heritage*, US ICOMOS, San Antonio, Texas, USA, 1996; http://www.icomos.org/docs/san_antonio.html

24. *Agenda 21 dla regionu Morza Bałtyckiego „Bałtyk 21”* przyjęta na 7. Sesji Ministerialnej Rady Państw Morza Bałtyckiego w Nyborgu, 22-23 czerwca 1998 r.; http://www.baltic21.org/attachments/report_no_1_98_agenda_21_for_bsr__polish.pdf

25. *ICOMOS International Cultural Tourism Charter „Managing Tourism at Places of Heritage Significance”*, Mexico 1999; http://www.international.icomos.org/charters/tourism_e.htm

26. The 6th European Commission Conference „Sustaining Europe’s Cultural Heritage: From Research to Policy”; <http://www.ucl.ac.uk/sustainableheritage/conference-proceedings/index.html>

27. *London Declaration. European Conference Declaration on Sustaining Cultural Heritage Research. An initiative to protect and safeguard European Cultural heritage through scientific and technological research*; <http://www.ucl.ac.uk/sustainableheritage/conference-proceedings/london-declaration.html>

28. „European added value”, czyli wymierne korzyści dla UE: kompatybilność projektu z założeniami danego programu, celu itp., wkład w realizację założeń Europejskiej Przestrzeni Badawczej i innych polityk europejskich, zwiększenie współpracy naukowej, wkład w rozwój naukowej doskonałości i europejskiej konkurencyjności, wymierna korzyść dla beneficjenta itd.

29. *Xi’an Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas*; <http://www.international.icomos.org/charters/xian-declaration.pdf>

30. E. Małachowicz, *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w środowisku kulturowym*, Wrocław 2007.

31. *Kultura a zrównoważony rozwój. Środowisko, I ad przestrzeny; dziedzictwo*, R. Janikowski, K. Krzysztofek (red.), Polski Komitet do Spraw UNESCO, Warszawa 2009.

32. Remont konserwatorski jest to każde przedsięwzięcie inwestycyjne dotyczące nieruchomego zasobu dziedzictwa kulturowego, które powinno uwzględniać zarówno postanowienia Ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane, jak i Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z rozporządzeniami związanymi.

33. B.M. Feilden, J. Jokilehto, *Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites*, UNESCO/ICOMOS/ICCROM, Rome 1992 (2. edition 1998).

34. Cykl życia obiektu budowlanego obejmuje wszystkie fazy istnienia jego substancji, od pozyskania surowców, poprzez przetworzenie ich w półprodukty i wyroby, scalenie, użytkowanie, ewentualne przebudowy i rozbudowy, aż do ustania eksploatacji, rozbiórki, wtórnego użycia lub utylizacji. Z cyklem życia obiektu wiążą się mierniki emisji substancji szkodliwych, zużycia wody, produkcji odpadów oraz energii wbudowanej, tj. zużytej podczas jego trwania.

35. Pojęcie z zakresu budownictwa zrównoważonego, oznaczające wynik rachunku ciążonego energii, którą trzeba zużyć na pozyskanie surowców, produkcję wyrobu, jego składowanie i transportowanie, wbudowanie, utrzymanie eksploatacyjne, bieżącą konserwację (remonty) oraz ewentualną rozbiórkę i utylizację.
36. Alois Riegl, *Georg Dehio i kult zabytków*, Warszawa 2006, s. 33.
37. Tamże, s. 41.
38. Tamże, s. 54.
39. Tamże, s. 57.
40. Tamże, s. 58.
41. Według art. 3. Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytkiem jest „nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”. Trzy nazwy wartości nie uwzględniają osiągnięć teoretycznych wypracowanych już przed 100 laty, a ponadto sformułowanie „interes społeczny” ma konotacje polityczne, gdyż to ośrodki władzy dostarczają jego wykładni, zaś urzędnicy mogą go interpretować według aktualnego zamówienia ideologicznego.
42. Zob. A. Riegl, *Nowe prądy w dziedzinie opieki nad zabytkami*, (w:) *Zabytek i historia*, Warszawa 2007.
43. Podstawa działania UE w dziedzinie kultury jest zawarta w Traktacie ustanawiającym Wspólnotę Europejską. Artykuł 151 stanowi, że: „Wspólnota przyczynia się do rozkwitu kultur państw członkowskich, w poszanowaniu ich różnorodności narodowej i regionalnej, równocześnie podkreślając znaczenie wspólnego dziedzictwa kulturowego”; <http://www.ukie.gov.pl/www/serce.nsf/0/a12b5b49b4c7a6dec1256e820027d556?open>
44. W. Frodl, *Pojęcia i kryteria wartościowania zabytków. Ich oddziaływanie na praktykę konserwatorską*, Warszawa 1966.
45. E. Avrami, M. Randall, M. de la Torre, *Values and Heritage Conservation: Research Report*, Los Angeles 2000; *Research Report. Assessing the Values of Cultural Heritage*, M. de la Torre (ed.), Los Angeles 2002; *Heritage Values in Site Management: Four Case Studies*, M. de la Torre (ed.), Los Angeles 2005.
46. M. Randall, *Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices*, (w:) *Research Report...*, jw., s. 5; http://www.getty.edu/conservation/publications/pdf_publications/assessing.pdf
47. „The Burra Charter” *The Australia ICOMOS charter for the conservation of places of cultural significance*; <http://www.icomos.org/australia/burra.html>
48. Tamże, s. 10.
49. *Conservation Principles. Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment*, English Heritage, April 2008; w poprzednim raporcie opublikowanym w 2007 r. wymieniono 11 nazw wartości podzielonych na 4 grupy, a raport najnowszy podaje 4 nazwy wartości głównych – estetyczna, komunalna (społeczności lokalnej), dokumentacyjna, historyczna – które precyzuje w aspektach zapisanych w tabeli 2.
50. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*; <http://whc.unesco.org/archive/opguide08-en.pdf>
51. W tekście Konwencji przyjętej w Paryżu 16 listopada 1972 r. (Dz.U. z 1976 r., Nr 32, poz. 190) sformułowanie „wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki” odniesiono do kategorii zabytków i zespołów, zaś do kategorii miejsc zabytkowych odniesiono sformułowanie „wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego”.
52. *Karta Wenecka – 1964. Postanowienia i uchwały II Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników Zabytków w Wenecji w 1964 r. Dokument 1. Międzynarodowa karta konserwacji i restauracji zabytków i miejsc zabytkowych*; <http://www.icomospoland.org/pdf/KARTA%20WENECKA.pdf>
53. Zamiast „autentyzm” używam słowa „autentyczność”, jako spójnego ze zwyczajem językowym tworzenia desygnatów wartości z sufiksem „-ość”; skądinąd autentyzm oznacza kierunek literacki stworzony w dwudziestoleciu międzywojennym.
54. *The Nara Document on Authenticity*, ICOMOS, 1994; http://www.international.icomos.org/naradoc_eng.htm
55. *Operational Guidelines...*, jw.
56. *Sharing conservation decisions...*, jw.
57. *The Nara Document...*, jw.
58. *Declaration of San Antonio...*, jw.
59. *The Renewed EU Sustainable Development Strategy*; http://ec.europa.eu/sustainable/docs/renewed_eu_sds_pl.pdf
60. *Measuring progress towards a more sustainable Europe monitoring report of the EU sustainable development strategy*, EUROSTAT Statistical books 2007; http://bookshop.europa.eu/eubookshop/bookmarks.action?target=EUB:NOTICE:KS7707115:EN&request_locale=EN

THE HERITAGE OF TECHNOLOGY AS A PARTICLE OF CULTURE

Part I. Within the Sustainable Development Current

The protection of cultural heritage in the twenty first century is determined by a number of factors, such as de-industrialisation, which intensively introduces technical resources into the range of studies dealing with historical monuments; the progress of the technology of information and communication which offers new ways of documenting historical monuments and ensures a rapid dissemination of pertinent information; the insufficiencies of cultural education, the virtualisation of reality and experiences without contact with the actual artefact; the assumption of many state tasks by self-governments; and limited state funds for the conservation of historical monuments.

All these processes are more or less concurrent with the principles of sustainable development, proclaimed in 1987, referred to in the Constitution of the Republic of Poland in 1997 and defined in the Statute of 27 April 2001 on the protection of the natural environment. This idea is also taken into account by many international documents enacted in the past twenty years by UNESCO, the Council of Europe, ICOMOS and TICCIH. The key problem consists of a reference of the principles of sustainable development to culture and, in particular, to the protection of cultural heritage resources.

A new approach is required by the analysis applied both in relation to non-material phenomena and assorted artefacts – proof of interaction between man and the environment in the course of ages, documenting the development of civilisation and progress in various domains of human activity. Conservation calls for new methods of valorisation, sufficiently universal to encompass all cultural goods and suitably simple and detailed to be applied in daily research-scientific praxis.

Upon the basis of an analysis of international documents and foreign publications the article proposes a methodical valorisation of historical objects, founded on a canon of 12 identified values comprising, respectively, a collection of cultural values relating to the past of a given heritage resource (social identity, authenticity, integrity, uniqueness, historical value and artistic value) as well as a collection of socio-economic values expressing contemporary reality and anticipating the needs of the future generations (social usefulness, functional sustainability, economical value, educational value, aesthetic value and political value). The method should be universal, and the process of rendering precise the analysis arguments and the assessment criteria should depend on the type of resource, i.e. whether it is material or non-material, movable or non-movable, a single monument or a complex, a historical site or a cultural landscape. True, a work of art, monumental architecture and a monument of technology differ, but the names of their potential values should remain identical, expressing the holistic paradigm of culture. Such an interpretation takes into account the strategic target of contemporary conservation-restoration as well as all sorts of revitalisations (regeneration, rehabilitation) of the historical substance, which should invariably comprise a balanced retention of all the values of assorted cultural heritage resources for the future generations. This is a dynamic and complicated social process, taking place in changing economic and political conditions, which frequently involves parties pursuing equally different goals. The protection of historical monuments calls for lively negotiations for the sake of their survival, processes that should be consistently accompanied by a vision of the present-day and future beneficiaries of the values in question.